

सिगास गाउँपालिका

स्थानीय राजपत्र

खण्ड: ०५

संख्या: १३

मिति: २०७९।०९।२६

भाग - २

सिगास गाउँपालिका

सिगास गाउँपालिकाको बाल विवाह अन्त्यका लागि रणनीति, २०७९

अध्यक्षको भनाई

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) मा बालविवाह गर्न गराउन नपाइने व्यवस्था उल्लेख भएको छ । मुलुकी देवानी संहिता ऐन २०७४ मा २० वर्ष उमेर नपुगी गरिएको विवाहलाई बालविवाहको रूपमा परिभाषित गरेको छ भने २० वर्ष नपुगी गरिएका विवाह स्वतः खारेज हुने व्यवस्था छ । बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति २०६९ मा समेत बालविवाह रोकन विकासका साभेदार निकाय र सरकारको सहकार्यमा समुदाय स्तरमा संघसंस्था परिचालन गर्ने, उजुरी दर्तामा सक्रियता देखाउने, कारवाहीको व्यवस्था मिलाउने तथा विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उल्लेख छ । दिगो विकासका लक्ष्यहरु (२०१६-३०) मा बालविवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको छ । सन् २०३० सम्ममा बालविवाहको अन्त्य गर्न तय गरिएको राष्ट्रिय रणनीति २०७२ को कार्यान्वयनका लागि महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय लगायत नेपाल सरकारका ११ मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा नागरिक समाजको प्रभावकारी भूमिकाको अपेक्षा गरिएको छ ।

सिगासगाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या २३४७९ रहेको छ, जसमध्ये महिला १२३२६ र पुरुष १११५३ रहेका छन् भने यस गाउँपालिकामा ४३६७ घरधुरी रहेका छन् ।^१ बैतडी जिल्ला ६ वटा बढी बालविवाह हुने जिल्लामा पर्दछ । बैतडी जिल्ला तथ्याङ्क को हिसाबले विश्लेषण गर्ने हो भने ५९.५ प्रतिशत बाल विवाह रहेको छ भने जस्मा १२.५ प्रतिशत १२ वर्ष मूनी बाल विवाह हुने गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । १० वटै स्वास्थ्य संस्थामा पहिलो पटक गर्भ जाचगर्ने आमाहरुमा २० वर्ष मूनीका ६७ जना र २० वर्ष माथीका ४२६ जना आमाहरु रहेको सिगासगाउँपालिका स्वास्थ्य शाखाको मिति २०७८ श्रावण देखि ०७९ अषारसम्मको तथ्याङ्कले देखाउँछ । उक्त तथ्याकले लगभग १५.७२ प्रतिशत

^१राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक प्रतिवेदन

आमाहरु २० वर्ष मूनीका रहेको संकेतबाट बालविवाह जस्तो हानिकारक प्रचलन सिगासगाउपालिका भित्र रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

अन्त्यमा, बालविवाह अन्त्यका लागि रणनीति २०७९ तर्जुमा प्रक्रियामा साथ एवम् सहयोग प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्णमा हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । बालविवाह अन्त्यका लागि गाउपालिकाले संघीय सरकार, सुदुरपश्चिम प्रदेश सरकार, अन्य नगरपालिका र गाउपालिका, वडा कार्यालय, विकास साभेदार, सुरक्षा निकायहरु, अस्पताल, विद्यालय, स्थानिय स्वास्थ्य चौकी, स्थानिय गैर सरकारी संस्था, निजिक्षेत्र, समुदाय संग अर्थ पूर्ण रुपमा आवश्यकता अनुसार समन्वय र सहकार्य गरी यस रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वय गर्न गाउँपालिकाले आफ्नो पूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्नेछ ।

१. प्रस्तावना

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) मा बालविवाह गर्न गराउन नपाइने व्यवस्था उल्लेख भएको छ । मुलुकी देवानी संहिता ऐन २०७४ मा २० वर्ष उमेर नपुगी गरिएको विवाहलाई बालविवाहको रुपमा परिभाषित गरेको छ भने २० वर्ष नपुगी गरिएका विवाह स्वतः खारेज हुने व्यवस्था छ । बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति २०६९ मा समेत बालविवाह रोक्न विकासका साभेदार निकाय र सरकारको सहकार्यमा समुदाय स्तरमा संघसंस्था परिचालन गर्ने, उजुरी दर्तामा सक्रियता देखाउने, कारवाहीको व्यवस्था मिलाउने तथा विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उल्लेख छ । दिगो विकासका लक्ष्यहरु (२०१६-३०) मा बालविवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको छ । सन् २०३० सम्ममा बालविवाहको अन्त्य गर्न तय गरिएको राष्ट्रिय रणनीति २०७२ को कार्यान्वयनका लागि महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय लगायत नेपाल सरकारका ११ मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा नागरिक समाजको प्रभावकारी भूमिकाको अपेक्षा गरिएको छ ।

सार्कसँग आबद्ध रहेको “बालबालिकामाथि हुने हिंसा विरुद्धको दक्षिण एशियाली पहल” (SAIEVAC) को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र बालविवाह विरुद्धको प्रयास पनि हो । यसले सार्क मुलुकहरुमा “बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्ययोजना (२०१५-२०१८)” (Regional Action Plan to End Child Marriage in South Asia-(2015-2018) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्रमार्फत बालविवाह विरुद्धमा आफ्ना प्रयासहरु केन्द्रित गरेको छ । उक्त रणनीति अनुकूल नेपाल सरकारले २०७१ साल कार्तिकमा “बालविवाह अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जवाफदेहिता वृद्धि” विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी “दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नको लागि काठमाण्डौं आह्वान” (Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) पारित गरिएको थियो ।

बालमैत्री एवम् लैङ्गिक समानतायुक्त समाजको निर्माण गर्ने दिशामा योगदान पुऱ्याउने परिकल्पनाका साथ २०८७ सम्ममा बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ जारी भएको छ । यस रणनीतिमा बालिका र किशोरीको सशक्तीकरण शीर्षक अन्तर्गत राष्ट्रियदेखि स्थानीय स्तर सम्मका सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबीच समन्वय गरी विवाहित र अविवाहित बालबालिका विशेषगरी विद्यालयबाहिर रहेका बालिका र उनीहरुको परिवारलाई आत्मनिर्भर बनाउन आवश्यक स्रोत र अवसरहरुको पहिचान गरी उनीहरुको पहुँच सुनिश्चित गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरिएको छ । रणनीतिले बालविवाहमुक्त स्थानीय निकायको अभियान सञ्चालन गर्ने योजना अधि सारेको छ । यसअनुरूप बालविवाहमुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्ने कार्यको थालनी पनि भएको देखिन्छ ।

नेपाली समाजमा बाल विवाह गर्ने प्रचलन खस आर्यमा मात्रै सीमित नभई सम्पूर्णमा रहेको देखिन्छ । यो प्रथाले तराई र सुदूरपश्चिमका दलित तथा अन्य समुदायलाई पनि गहिरो प्रभाव पारेको छ । विशेषतः सुदूरपश्चिमका दलित समुदायमा बाल विवाह गर्ने प्रथा अझै पनि बढी छ । शारीरिक र मानसिक रुपमा परिवर्तन हुने उमेरमा बालबालिकाहरु वैवाहिक बन्धनमा बाँधिन पुग्दछन् । यसको असर किशोरीहरुमा प्रत्यक्ष रुपमा देखिएको छ । सानो उमेरमा विवाह गर्नाले यौन दूर्व्यवहार, अशिक्षा, कमजोर स्वास्थ्य, लैगिक हिंसा, जनसंख्या वृद्धि आदि समस्याहरु हुन्छन् । अन्धविश्वास कुरिती, देखासिखी, आधुनिक प्रविधीको प्रभावका कारणले गर्दा हुने बाल विवाहका कारण किशोरकिशोरीहरुको विद्यालय शिक्षा पुरा हुन सक्दैन । यस सन्दर्भमा हिन्दु धर्मशास्त्रको महानग्रन्थ ऋख वेदले पनि बाल विवाहलाई निरुत्साहन गरेको देखिन्छ । उक्त ग्रन्थका अनुसार कुनै पनि केटा वा केटीको को वैवाहिक उमेर २४ वर्ष

भन्दा माथी गर्नु पर्ने कुरा बताएको छ । सो उमेर भन्दा कम उमेर तथा विवाहका लागी राजी नभएको केटा केटीको विवाह गर्नु हुदैन । कुनै पनि केटा केटीको विवाह तिनीहरूको ईच्छा विपरित गरिएमा जीवन सुखि नहुने कुरा पनि प्रस्ट गरिएको छ ।²

बाल विवाहका कारण धेरै मुलुकहरू न्यून पोषण, प्रतिकूल स्वास्थ्य परिणाम, उच्च जन्म दर तथा मातृशिशु मृत्यु दर, न्यून शैक्षिक दर, औपचारिक श्रम बजारमा महिलाको न्यून सहभागिता, आर्थिक उत्पादकत्वमा कमि, बढ्दो घरेलु तथा लैंगिक हिंसाका दुष्परिणामहरू भोग्न बाध्य छन् ।³ बाल विवाह सम्बन्धि एक अध्ययनले विश्वभर हुने बाल विवाहको ५० प्रतिशत दक्षिण एशियामै मात्र हुने गरेको र यो स्थिति कायम रहेमा विकासशील राष्ट्रहरूलाई दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्ने समय २०३० सम्म पुग्न अबौं डलरको आर्थिक मुल्य चुकाउनु पर्ने अवस्था रहेको देखिएको छ ।⁴

नेपालमा बालविवाहबारे विभिन्न अध्ययनले फरकफरक तथ्याकं प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । बाल विवाह अत्यधिक हुने विश्वका मुलुकहरूमा नेपाल १६औं स्थानमा रहेकोछ⁵ भने दक्षिण एशियामा बर्गलादेश र भारत पछि तेश्रो स्थानमा रहेको छ ।⁶ नेपालमा ३६.६ प्रतिशत बालिकाहरूको १८ वर्ष र १०.४ प्रतिशत बालिकाहरूको १५ वर्ष उमेर नपुग्दै विवाह हुने गरेको एक अध्ययन प्रतिवेदनले औल्याएको र सो प्रतिवेदन अनुसार उमेर नपुग्दै विवाह हुने बालकहरूको संख्या भने १० प्रतिशत रहेकोछ ।⁷ केन्द्रिय तथ्याकं विभागको पपुलेसन मोनोग्राफ (सन् २०१४ भाग २ सामाजिक जनसांख्यिकी) मा १० देखि १८ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकामध्ये २६.३ प्रतिशत बालबालिकाको बालविवाह भएको उल्लेख भएकोमा नेपाल बहु क्षेत्रिय क्लष्टर सर्भेक्षण, २०७६ मा २० देखि २४ वर्ष उमेर समूहका विवाहित ब्यक्तिहरूमध्ये १५ वर्ष मुनिका ५.२ प्रतिशत (बालक १.५% र बालिका ७.९%) र १८ वर्ष मुनिका २२.७ प्रतिशत (बालक ९% र बालिका ३२.८%) को विवाह भएको उल्लेख भएको छ । सो प्रतिवेदन अनुसार १५ देखि १९ वर्ष उमेर समूहका ब्यक्तिहरूमध्ये १२.८ प्रतिशत (पुरुष ५.३% र महिला १९.३%) विवाहित पाइएका छ ।

कानुनी व्यवस्थालाई नियालेर हेर्दा सन् १८५४ (वि.सं.१९१०) को मुलुकी ऐनमा पनि विवाहकालागि केटीको न्यूनतम उमेर पाँच वर्ष तोकिएको थियो । उक्त ऐनको विहावारीको महलमा रहेका धारा तत्कालीन समाजको प्रचलन मानिन्छ ।⁸ सन् १९६३ (वि.सं १९१०) को मुलुकी ऐनमा विवाह गर्न स्त्रीको १४ र पुरुषको १८ वर्ष उमेर तोकिएको थियो । नेपालको मुलुकी ऐन २०२० को पछिल्लो संशोधन २०७४ अनुसार विवाहको लागी कानुनी उमेर २० वर्ष तोकिएको छ । नेपालको संबैधानिक इतिहासमा हालै मात्र जारी भएको नेपालको संविधान २०७२ ले बाल विवाहलाई पहिलो पटक बालअधिकार हननको विषयको रुपमा उल्लेख गरि दण्डनिय अपराधको रुपमा स्वीकार गरेको छ ।

बालकको तुलनामा संख्यात्मक रुपमा बढी बालिकाको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेको अध्ययनबाट देखिएको छ । यसो हुनुमा महिला भन्दा पुरुषको उमेर सामान्यतया बढि हुनु पर्ने सामाजिक एवं सांस्कृतिक मान्यता, लैंगिक विभेद, गरिवी, अशिक्षा, असुरक्षा जस्ता कारणहरू प्रमुख रुपमा देखिएका छन ।

बाल विवाहले बालबालिकाहरूलाई आधारभुत अधिकारबाट बञ्चित मात्र गराउदैन उनीहरू आफ्नो भविष्यको छनौट गर्ने अधिकार तथा सो सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रकृत्यामा सहभागी हुने अवसरबाट पनि बञ्चित हुन्छन् । विशेष गरि बालिका र महिलाको सन्दर्भमा बाल विवाहले एउटा मात्रै अधिकारको उल्लंघन नगरी उनीहरूको जीवन चक्रमा थुप्रै अधिकार उलंघनको शृखला सृजना गरि थप हिंसाको कूचक्रमा पर्ने अवस्था रहन्छ । बाल विवाहको कारण वैवाहिक जीवन दिगो नहुने, परिपक्क नभई सन्तान जन्माउदा स्वास्थ्य सम्बन्धि विभिन्न समस्याहरू देखिने, लैंगिक हिंसा, यौन जन्य हिंसा, बालश्रम, बेचबिखन जस्ता थप हिंसाहरूले बालिका र महिलाहरू थप प्रताडित हुन पुग्दछन । कालान्तरमा समाज विकास प्रकृत्यामा महिलाहरूको भूमिका र सहभागीतालाई न्यून बनाई सभ्य, सुसंस्कृत एवं समतामुलक समाज निर्माण गर्न बाल विवाह बाधक तत्व बन्न पुग्दछ ।

² ऋषवेदको मण्डल ३ सूत्र ५५ मन्त्र १६

³ Bill & Melinda Gates Foundation, Children's Investment Fund Foundation, Global Partnership for Education, International Center for Research on Women (ICRW) and the World Bank, Economic Impacts of Child Marriage: Global Synthesis Report, Conference Edition, June 27, 2017. www.costsofchildmarriage.org

⁴ <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/06/26/child-marriage-will-cost-developing-countries-trillions-of-dollars-by-2030-says-world-bankicrw-report>

⁵ <https://www.girlsnotbrides.org/child-marriage/nepal/>

⁶ महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय, बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२।

⁷ <https://www.unicef.org/nepal/media/401/file/Ending%20Child%20Marriage%20in%20Nepal.pdf><https://www.girlsnotbrides.org/child-marriage/nepal/>

⁸ विवाहको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि दस्तावेज

२. अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता

विश्वव्यापी स्तरमा समाजमा विद्यमान हानिकारक अभ्यासहरू रहेका छन् । जसले समाजलाई विकासको मार्गमा अगाडी बढ्न तगारोको काम गरी रहेको छ । ती हानिकारक अभ्यासहरू उन्मुलन गर्न विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्थाहरू गरिएका छन् ।

- समाजमा विद्यमान हानिकारक प्रचलहरू सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGs) को प्राप्तिका लागि एक बाधकको रूपमा पहिचान गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरूको कार्यसूची (SDGs) (२०१६-२०३०) मा समेत हानिकारक प्रचलन अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको छ,
- महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women),
- नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६,
- आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६,
- यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४,
- जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना, १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development, 1994),
- चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ्ग घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना (Beijing Deceleration and Platform for Action),
- सन् २०१३ मा बाल विवाह, कम उमेरमा हुन विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिको संकल्प प्रस्ताव (Human Rights Council Resolution on Child, Early and Forced Marriage) लाई नेपाल सरकारले सह-प्रायोजन गरी बाल विवाह विरुद्ध प्रतिबद्धता,
- सन् २०१४ को जुलाई २२ मा बेलायतमा भएको बाल विवाह, कम उमेरमा गरिने विवाह र जबरजस्ती हुने विवाह तथा महिलाको योनिच्छेदन विरुद्धको उच्चस्तरीय शिखर सम्मेलनमा नेपाल सरकारले सन् २०२० सम्ममा नेपालबाट बाल विवाहको अन्त्य गर्न प्रयास गर्ने प्रतिबद्धता,
- बाल विवाह विरुद्धको प्रयास सार्कसंग आबद्ध रहेको “बालबालिका उपर हुने हिंसा विरुद्धको दक्षिण एशियाली पहल” (SAIEVAC) को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र पनि हो । यसले सार्क मुलुकहरूमा “बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्य योजना (२०१५-२०१८)” (Regional Action Plan to End Child Marriage in South Asia (2015-2018) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्र (National Mechanism) मार्फत बाल विवाह विरुद्धमा आफ्ना प्रयासहरू केन्द्रित गरेको छ ।
- यसका साथै उक्त रणनीतिलाई परिपालना गर्दै नेपाल सरकारको नेतृत्वमा नोभेम्बर ७, २०१४ मा “बाल विवाह अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जवाफदेहिता बृद्धि” विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी “दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नको लागि काठमाडौं आह्वान” (Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) पनि पारित गरिएको छ ।
- CRC बाल अधिकार महासन्धि (Child Rights Convention)
- भुण हत्या र एसिड आक्रमण सम्बन्धि कानूनी व्यवस्था (Legal Provision on Abortion and Acid act)

३. राष्ट्रिय नीति तथा कानून

३.१ नेपालको संविधान २०७२

नेपाल को संविधान २०७२ भाग ३ मा गरीएको मौलिक हक र कर्तव्य मा रहेका धाराहरूले विद्यमान हानिकारक प्रचलनहरू लाई न्युनीकरण गर्न मार्गचित्र प्रसस्त गरेको छ । धारा ३९ को उपधारा ५ ले बालविवाह सम्बन्धि व्यवस्था गरेको छ जसमा “कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक गर्न पाइने छैन” भन्ने कुरा स्पष्ट लेखिएको छ ।

३.२ राष्ट्रिय र स्थानीय कानूनी व्यवस्थाहरू

- मूलक अपराध संहिता ऐन, २०७४
- पन्ध्रौ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)

- मानवअधिकार सम्बन्धि पाचौँ राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७७/७८-२०८१/८२)
- सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ऐन २०७५
- बालबालिका सम्बन्धि ऐन २०७५
- राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जिकरण ऐन २०७६
- बालबालिका संबन्धि राष्ट्रिय नीति २०६९
- समग्र राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०७०/७१ देखि २०७४/०७५
- बाल विवाह विरुद्धको रणनीति, २०७२
- अपागंता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार संबन्धि ऐन, २०७५
- घरेलु हिंसा र कसुर सजाय ऐन, २०६६
- छाउपडि प्रथा उनमूलन निर्देशिका, २०६४
- बोक्सीको आरोप सम्बन्धि कसुर तथा सजायका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७२
- सुदूरपश्चिम प्रदेशको “सानै छु बढ्न देउ, बालविवाह हैन पढ्न देउ” कार्यक्रम
- सुदूरपश्चिम प्रदेश लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति २०७९

४. बाल विवाहको अवस्था

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ (NDHS 2016) मा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा महिलाहरु पुरुष भन्दा अलि चाडै उमेरमा विवाह गर्दछन् । नेपालमा २५ देखि ४९ वर्षका महिलाहरुको पहिलो विवाहको मध्यक (मिडियन) उमेर १७.९ वर्ष छ, भने सोही उमेरका पुरुषहरुको पहिलो विवाह गर्ने मध्यक उमेर २१.७ वर्ष छ । शिक्षा हासिल नगरेका महिलाहरु एस.एल.सी. वा सो भन्दा बढी शिक्षा हासिल गरेका महिलाहरु भन्दा ४.६ वर्ष अगाडि नै विवाह गर्दछन् (शिक्षा हासिल नगरेका १६.८ वर्षमा र एस.एल.सी. वा सो भन्दा बढी शिक्षा हासिल गरेकाको २१.४ वर्षमा) । आधा भन्दा बढी जसो (५२%) महिलाहरु १८ वर्षको उमेरमा नै विवाह गर्छन् जबकि ५ पुरुषहरुमा १ (१९%) ले मात्र १८ वर्षमा विवाह गर्छन् ।

नेपालमा बाल विवाहको दर विकास क्षेत्र बसोबास क्षेत्र आर्थिक, समाजिक अवस्था जातजाती, धर्म समुदाय तथा शैक्षिक अवस्थाको विविधता र अन्य भिन्नताहरुको आधारमा फरक फरक रहेको छ । शहरी क्षेत्रको तुलनामा ग्रामीण क्षेत्रमा महिलाहरुको सामान्यतया कम उमेरमा विवाह हुने पाइएको छ । राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोष (UNFPA) का अनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मध्ये ४३ प्रतिशत र शहरमा बस्ने मध्ये २७ प्रतिशत महिलाले १८ वर्ष नपुग्दै विहे गर्दछन् । अशिक्षा र कम आय स्रोत भएका परिवारका बालिकाहरु बाल विवाहको बढि जोखिममा रहेका पाईएको छ, प्रवेशिका (SEE/SLC) वा सो भन्दा धेरै पढेका महिलाहरुको विवाह गर्ने उमेर २० वर्ष रहेको देखिन्छ, भने विद्यालय नगएका महिलाहरुको विवाह गर्ने उमेर १७ वर्ष भएको देखिन्छ । त्यस्तै आर्थिक अवस्था सबल भएका भन्दा कमजोर भएका महिलाहरुका सालाखाला दुई वर्ष कम उमेरमै विवाह भएको पाईन्छ । देशका केहि विशेष क्षेत्रहरुमा बाल विवाहको दर उच्च रहेको पाईएको छ । र मधेशी समुदायका साथै सीमान्तकृत समुहहरु जस्तै दलित, जनजाति र मुस्लिम समुदायमा अन्य समुदायको तुलनामा यो दर उच्च रहेको छ । यसै गरि रणनितिक तर्जुमाको क्रममा अध्ययनबाट केहि समय यता उमेर नपुग्दै किशोर किशोरीहरु भागेर विवाह गर्ने र विभिन्न हिंसामा पर्ने क्रममा बढोत्तरी भएको पाइएको छ ।

बैतडी जिल्ला को वर्तमान अवस्था

नेपाल अधिराज्यका सात वटा प्रदेश मध्येको सुदूरपश्चिम प्रदेशका नौ वटा जिल्लाहरुमा बैतडी जिल्ला एक पहाडी जिल्ला हो । मध्य पहाडी लोकमार्गका दुई वटा खण्डहरु (पूर्व र पश्चिम) मध्येको पश्चिम खण्डको अन्तिम विन्दुमा यो जिल्ला पर्दछ । पूर्वमा नेपाल भारत सीमाना पाँचथर भन्ज्याङबाट शुरु भएको लोक मार्ग २४ वटा पहाडी जिल्ला हुदै नेपाल भारत सीमानास्थित यसै जिल्लाको जुलाघाटमा पुगेर टुंगिएको छ । जिल्लाको पश्चिम क्षेत्रमा रहेको महाकाली नदीले मित्र राष्ट्र भारतको सिमाना छुट्टयाएको छ जुन सिमानामा भारतको उत्तराखण्ड पर्दछ । यस जिल्लाको उत्तर तिर दार्चुला जिल्ला, पूर्वमा बझाङ र डोटी एवं दक्षिणमा डडेल्धुरा

जिल्लाहरु पर्दछन् । बैतडी जिल्लाले नेपाल अधिराज्यको कुल क्षेत्रफलको ०.६८ प्रतिफल भुभाग ओगटेको छ । यसको कुल क्षेत्रफल १४५१.१३ वर्ग कि.मि. रहेको छ ।

४ वटा गाउँपालिका र ६ वटा गाउँपालिका रहेको बैतडी जिल्ला २९.२२" डिग्री देखि २९.५७ उत्तरी अक्षांस र ८०.१५" देखि ८१.४५ डिग्री पुर्वी देशान्तरमा अवस्थित छ । यस जिल्लाको भुभाग समुद्र सतहबाट ३९० मिटर देखि २९५० मिटरको उचाई सम्म फैलिएको छ । जिल्लाको कुल क्षेत्रफल १४५१ वर्ग किलोमिटर रहेको छ, जस मध्ये वन जंगल ६५१.१३ वर्ग किलोमिटर, भाडी ११०.९६ वर्ग किलोमिटर, चरन क्षेत्र २०४ वर्ग किलोमिटर, कृषि क्षेत्र ५३०.१७ वर्ग किलोमिटर रहेको छ ।

नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार बैतडी जिल्लाको जनसंख्या २४४४०० रहेको छ । यस मध्ये महिला ५२.७७ प्रतिशत र पुरुष ४७.२३ प्रतिशत रहेका छन् । कूल जनसंख्याको १२.८४ प्रतिशत (३१,३८१) जनसंख्या किशोर किशोरीहरुको रहेको छ भने युवाको जनसंख्या २४.७० प्रतिशत रहेको छ । कूल जनसंख्याको साक्षरता दर ६२.९ प्रतिशत रहेको छ । जसमध्ये पुरुष ७९.०१ प्रतिशत र महिला ४९.२२ प्रतिशत रहेको छन् । बाल विवाहका सन्दर्भमा सुदुर पश्चिम प्रदेशमा ४८ प्रतिशत बालविवाह हुने गरेको र बैतडी जिल्ला बढि बाल विवाह हुने जिल्लाहरु मध्ये ५ भित्र पर्दछ ।^९ बैतडी जिल्लामा ५९.५ प्रतिशत बालविवाह हुनेगरेको पाइएको छ । सहरी क्षेत्र भन्दा ग्रामिण भेगमा बालविवाहको दर बढि भएको देखिन्छ ।

सिगास गाउँपालिको संक्षिप्त परिचय

सिगास गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या २३४७९ रहेको छ, जसमध्ये महिला १२३२६ र पुरुष १११५३ रहेका छन् भने यस गाउँपालिकामा ४३६७ घरधुरी रहेकाछन् ।^{१०} बैतडी जिल्ला ६ वटा बढी बालविवाह हुने जिल्लामा पर्दछ । बैतडी जिल्ला तथ्याङ्क को हिसाबले विश्लेषण गर्ने हो भने ५९.५ प्रतिशत बाल विवाह रहेको छ भने जस्मा १२.५ प्रतिशत १२ वर्ष मूनी बाल विवाह हुने गरेको तथ्याङ्कले देखाउछ । १० वटै स्वास्थ्य संस्थामा पहिलो पटक गर्भ जाचगर्ने आमाहरुमा २० वर्ष मूनीका ६७ जना र २० वर्ष माथीका ४२६ जना आमाहरु रहेको सिगास गाउँपालिका स्वास्थ्य शाखाको मिति २०७८ श्रावण देखि ०७९ अषार सम्म को तथ्याङ्कले देखाउछ । उक्त तथ्यांकले लगभग १५.७२ प्रतिशत आमाहरु २० वर्ष मूनीका रहेको संकेतबाट बालविवाह जस्तो हानिकारक प्रचलन सिगास गाउँपालिका भित्र रहेको स्पष्ट हन्छ ।

आ. ब. २०७८/०७९ को सिगास गाउँपालिकाको २० वर्ष मुनिको सुरक्षित गर्भपतन सेवा तथ्यांक शुन्य जना रहेको छ । यसैगरी २० वर्ष भन्दा माथी सुरक्षित गर्भपतन गराउने महिलाको संख्या २६ जना रहेको छ ।

५. रणनीतिको औचित्य

संयुक्त राष्ट्रसंघीय जनसंख्या कोष पिसविनको सहयोगबाट सिगास गाउँपालिकामा बाल विवाह सम्बन्धि संचालित १ दिने अन्तक्रिया कार्यक्रम एवं परामर्श गोष्ठी र छलफलबाट आधारभुत सूचना तथा अनुभव संकलन, प्रस्तुतीकरण, अन्तरक्रिया, छलफल एवं सुझाव संकलन गरी सो को विश्लेषण गरि यो रणनीतिक योजना निर्माण गरिएको छ ।

- बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धि राष्ट्रिय रणनीतिमा आधारित
- बाल विवाह अन्त्यका लागि बैतडी जिल्ला स्तरीय रणनीतिक योजना, २०७४
- गाउँपालिकाको बाल विवाहका अवस्थाको विश्लेषण र समिक्षा
- गाउँपालिका स्तरमा सरोकारवालाहरु संग परामर्श एवं छलफल
- गाउँपालिका स्तरिय परामर्श गोष्ठी
- गाउँपालिका स्तरमा विभिन्न सरोकारवालासंग परामर्श र सुझाव संकलन
- गाउँपालिका स्तरमा सरोकारवाला माझ रणनीतिक योजना सार्वजनिककरण
- गाउँ कार्यपालिकाबाट पारित

^९ नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०१६

^{१०} राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक प्रतिवेदन

६. रणनीतिको सिद्धान्तहरू

देहाएका सिद्धान्तको आधारमा यो रणनीति तर्जुमा गरीएको छ ।

- क) भेदभाव रहित
- ख) बालबालिकाको सर्वोत्तम हित
- ग) शुन्य सहनसिलता
- घ) किशोरकिशोरीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता
- ङ) पुरुष तथा बालबालिकाहरूको संलग्नता
- च) पिडित प्रभावितहरूको संरक्षण
- छ) न्यायमा पहुच एवं द्रुत न्याय
- ज) साभेदारी र सहकार्य
- झ) परिवर्तनको सिद्धान्त

७. रणनीति तर्जुमा प्रक्रिया

सिगास गाउँपालिकाको बाल विवाह अन्त्यका लागि रणनीति निर्माण गर्न गाउँपालिकाको निर्णय अनुसार सर्वप्रथम रणनीतिका लागि आवश्यक तथ्यांक संकलन र पालिकाले तयार पारेका कानूनी दस्तावेजहरूको संकलन र अध्ययन गरियो । सिगास गाउँपालिकामा बालविवाह अन्त्यका लागि रणनीतिक योजना तयार पार्नका लागि पालिका उपाध्यक्ष धाना धामीको संयोजकत्वमा कार्यदल गठन गरेर विभिन्न चरणमा बैठक बसेर मस्यौदा तयार पारियो । सिगास गाउँपालिकाले बालविवाह अन्त्यका लागि गरेका प्रयास, स्वास्थ्य शाखाको किशोरावस्थाको प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि तथ्यांक अध्ययन गरेर मस्यौदा निर्माण गरिएको हो । कार्यपालिका, शाखा प्रमुख र सरोकारवालाहरूको संयुक्त बैठक आयोजना गरी कार्यदलले तयार गरेको मस्यौदालाई प्रस्तुत गरी पृष्ठपोषण सहित अन्तिमरूप दिई कार्यपालिकाबाट स्वीकृति प्रदान गरियो ।

८. रणनीतिको दुरदृष्टि

“समतामूलक, बालविवाहमुक्त, समुन्नत सिगास गाउँपालिका”

९. रणनीतिको ध्येय

गाउँपालिकाका सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको सहकार्यमा परिवार तथा समाजबाट बाल विवाह अन्त गरी बालबालिकाका लागि सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्ने ।

१०. रणनीतिको लक्ष्य

आगामी ६ वर्ष भित्र (सन २०२७) सम्म गाउँपालिका बाट बालविवाह अन्त्य गर्ने ।

११. रणनीतिका उद्देश्यहरू

- बाल विवाह र अन्य हानिकारक प्रचलनको अन्त्यका लागि कानून निर्माण गर्ने र वर्तमान अवस्था अनुसार ती कानूनहरूमा संशोधन एवं परिमार्जन गर्ने ।
- गाउँपालिको आवधिक योजना, वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूमा हानिकारक प्रचलन विरुद्धका कार्यक्रमहरू प्राथमिताका साथ समावेश गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- हानिकारक प्रचलन बाल विवाहका विरुद्ध सरकारी, गैर सरकारी, निजि क्षेत्र र नागरीक समाज को सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- हानिकारक प्रचलन बालविवाह लाई प्रोत्साहित गर्ने प्रचलीत सामाजिक, साँस्कृतिक र परम्परागत मान्यतामा आधारित सोच तथा व्यवहार परिवर्तनका लागि नागरीक समाज, बालबालिका, किशोर- किशोरी, अभिभावक, शिक्षक, धार्मिक, राजनैतिक तथा सामुदायिक अगुवा, संघ संगठन लगायत अन्य सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गरी परिचालन गर्ने ।

- समाजमा विद्यमान बाल विवाह अन्त्यका लागि संञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने ।
- नेपाल सरकार तथा विकासका साभेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा समाजमा विद्यमान बाल विवाह अन्त्य का लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गर्न संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

१२. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. पालिकाका सबै वडाहरूमा बाल विवाहको स्थिति अध्ययन र विश्लेषण गरी तथ्याकं प्रणाली विकास र अद्यावधिक गर्ने ।	१. सबै वडाहरूमा बालविवाह सम्बन्धि तथ्याकं संकलन र विश्लेषण गरिनेछ । २. बालविवाहको तथ्याकं प्रणाली विकास र अद्यावधिक गर्न बालविवाह सम्बन्धि तथ्याकं संकलन र विश्लेषण कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ । ३. बालविवाह सम्बन्धि तथ्याकं संकलन र विश्लेषण कार्यलाई निरन्तरता दिन महिला, बालबालिका शाखालाई जिम्मेवार बनाइने छ ।
२. बाल विवाह अन्त्यका लागि शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई र सरोकारवालाहरूको सहकार्यमा पालिकाका विद्यालयमा किशोरकिशोरी मैत्री र लैंगिक मैत्री वातावरण निर्माण गरी किशोरी लक्षित विशेष प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम लागु गर्ने ।	१. विद्यालयमा किशोरकिशोरी मैत्री सूचना केन्द्र स्थापना गरी सुदृढीकरण गरिनेछ । २. विद्यालयमा स्थापना गरिएका किशोरकिशोरी मैत्री सूचना केन्द्रलाई सक्रिय बनाउनका लागि वार्षिक कार्य योजना निर्माण गरिनेछ । ३. संघीय, प्रदेश सरकार र अन्य सरोकारवालाहरूको समन्वय र सहकार्यमा किशोरी लक्षित विशेष प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम लागु गरिनेछ ।
३. गैर सरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा सबै वडाहरूमा बाल विवाहको जोखिममा रहेका विद्यालय बाहिरका किशोरकिशोरीहरूलाई सचेतना र सीपको माध्यमबाट सशक्तीकरण गरी बालविवाह विरुद्ध परिचालन गर्ने ।	१. विद्यालय बाहिर रहेका किशोरकिशोरीहरूको तथ्याकं संकलन गरिनेछ । २. तथ्याकंको आधारमा आवश्यकता अनुसार सीपमूलक तालीमहरू संचालन गरिनेछन । ३. बालविवाह विरुद्धका सचेतना कार्यक्रम संचालन गरी विद्यालय बाहिर रहेका किशोरकिशोरीहरू शसक्त गरी विद्यालय पुनर्भर्ना हुने वातावरण सृजना गरिने छ । ४. किशोरकिशोरीहरूको समूह गठन गरी बालविवाह विरुद्धको अभियानमा परिचालन गरिनेछ ।
४. गैर सरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा बालविवाह न्यूनीकरणका लागि आर्थिक सशक्तीकरण, पारिवारिक संरक्षण, अभिभावक सचेतना तथा मानवीय सम्बन्ध सुदृढीकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	१. बाल विवाह अन्त्यका लागि सामाजिक तथा वित्तीय सीप सम्बन्धि रुपान्तरण प्याकेज संचालन गरिने छ । २. बाल विवाह अन्त्यका लागि अभिभावकहरूका लागि रुपान्तरण प्याकेज संचालन गरिनेछ । ३. पारिवारिक र मानवीय सम्बन्ध सुदृढीकरण गर्नका लागि अन्तरपुस्ता सम्बाद, पारिवारिक सम्बाद कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
५. बालविवाह तथा हानीकारक अभ्यासको अन्त्यका लागि विशेष सचेतना कार्यक्रमहरू अभियानको रूपमा	१. बालविवाह, चाँडो हुने विवाह विरुद्ध सामाजिक रुपान्तरणका लागि विभिन्न सचेतनामूलक तथा

<p>संचालन गर्ने ।</p>	<p>जागरणमूलक कृयाकलापलाई समुदायस्तरसम्म बिस्तार गरिनेछ ।</p> <p>२. बाल विवाह मुक्त टोल, वडा र नगर घोषणा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।</p> <p>३. बाल विवाह अन्त्य अभियान संचालन गर्न पालिका भित्र Role Model हरु पहिचान गरी परिचालन गरिनेछ ।</p> <p>४. बाल विवाह गर्ने घर परिवारलाई पालिकाबाट प्रदान गर्ने सेवा सुबिधाबाट बञ्चित गरिनेछ ।</p>
<p>६. बाल विवाह अन्त्यका लागि समुदायका अगुवा, शिक्षक, धार्मिक गुरु, धामी, भक्ती लगायत निजी क्षेत्रसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।</p>	<p>१. धार्मिक गुरु, धामी, भक्ती लगायत सामाजिक अभियन्ताहरु सक्रिय गरिनेछ ।</p> <p>२. बाल विवाह अन्त्यका लागि समुदायका अगुवा, शिक्षक, धार्मिक गुरु, धामी भक्तीका लागि अभिमुखिकरण र अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।</p> <p>३. समुदायका अगुवा, शिक्षक, धार्मिक गुरु, धामी भक्तीहरुलाई बाल विवाह अन्त्यका लागि परिचालन गरिनेछ ।</p>
<p>७. बाल विवाह अन्त्यका लागि पालिका अन्तरगत गठन गरिएका बाल क्लब, किशोरकिशोरी सञ्जाल तथा समूह, युवा सञ्जाल, आमा समूहलाई सशक्त र परिचालन गर्ने ।</p>	<p>१. बाल विवाह अन्त्यका लागि सामाजिक तथा वित्तीय सीप सम्बन्धि रुपान्तरण प्याकेज संचालन गरिने छ ।</p> <p>२. युवा सञ्जाल, आमा समूहलाई बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धि अभिमुखिकरण र सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।</p> <p>३. आमा समूहका नियमित बैठकहरुमा बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धि छलफल र सूसुचित गरिनेछ ।</p> <p>४. पालिका अन्तरगत गठन गरिएका बाल क्लब, किशोरकिशोरी सञ्जाल तथा समूह, युवा सञ्जाल, आमा समूहहरुलाई सक्रिय र सुदृढ गरी बाल विवाह अन्त्यको अभियानमा परिचालन गरिनेछ ।</p>
<p>८. जिल्ला र वडा प्रहरी कार्यालयको समन्वय र सहकार्यमा बाल विवाह विरुद्ध सूचना तथा निगरानी र रोकथामका लागि समुदायमा आधारित निगरानी प्रणाली निर्माण र सुदृढ बनाउने ।</p>	<p>१. बाल विवाह विरुद्ध सूचना तथा निगरानी र रोकथामका लागि समुदायमा आधारित निगरानी समूह गठन एवं पुर्नगठन गरिनेछ ।</p> <p>२. निगरानी समूहले छलफल संचालन गरी बाल विवाह सम्बन्धि घटनाको सूचना वडा कार्यालय तथा प्रहरी कार्यालयमा जानकारी गराउने ।</p> <p>३. बाल विवाह सम्बन्धि घटनाहरु वडासंग समन्वय गरी रोकथामको प्रयार गरिनेछ ।</p> <p>४. समुदायमा आधारित निगरानी प्रणाली निर्माण र सुदृढ बनाउन समुदाय, वडा कार्यालय, प्रहरी, जनप्रतिनिधिहरु बीच कार्यमूलक सम्बन्धि बिस्तार गरिनेछ ।</p>
<p>९. समुदायमा आधारित निगरानी प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरी सो प्रणाली, मनेबिमर्शकर्ता र सामुदायिक मनोबिमर्श</p>	<p>१. पारिवारिक र मानवीय सम्बन्धि सुदृढीकरण गर्नका लागि अन्तरपूस्ता सम्बाद, पारिवारिक सम्बाद कार्यक्रम</p>

<p>कार्यकर्ताहरू मार्फत समुदायमा पारिवारिक संवाद, परामर्श सेवालार्ई व्यापकता दिने ।</p>	<p>संचालन गरिनेछ । २. बाल विवाह अन्त्यका लागि मनेविमर्शकर्ता र सामुदायिक मनोविमर्श कार्यकर्ताहरू मार्फत समुदायमा पारिवारिक संवाद, परामर्श सेवा संचालन गरिनेछ ।</p>
<p>१०. जिल्ला प्रहरी कार्यालय र सरोकारवालाहरूको समन्वयमा बाल विवाह विरुद्धको उजुरी प्रकृयालाई सवलीकरण गर्ने ।</p>	<p>१. बाल विवाहका घटनाहरूको उजुरी वडा कार्यालय मार्फत न्यायिक समिति र प्रहरीमा गरिनेछ । २. बाल विवाहका घटनाहरूको उजुरीको लागि पालिकामा हट लाइनको व्यवस्था गरिनेछ । ३. हट लाइनबाट प्राप्त सूचना, उजुरीलाई पालिका मार्फत प्रहरीलाई परिचालन गरिनेछ ।</p>
<p>११. बाल विवाहबाट प्रभावित एवं बाल विवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरूको संरक्षण गर्ने ।</p>	<p>१. बाल विवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरूका अभिभावकहरूलाई बाल विवाह सम्बन्धि सचेतना गरिनेछ । २. बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरकिशोरीहरूलाई आवश्यकता अनुसार सुरक्षित आवास गृहमा संरक्षण प्रदान गरिनेछ ।</p>
<p>१२. बाल विवाहबाट प्रभावित एवं बाल विवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरूको स्वास्थ्य उपचार तथा सामाजिक, आर्थिक सशक्तीकरण गर्ने ।</p>	<p>१. बाल विवाहबाट प्रभावित एवं बाल विवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरू मनोसामाजिक परामर्श र स्वास्थ्य उपचार प्रदान गरिनेछ । २. बाल विवाहबाट प्रभावित एवं बाल विवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरूलाई सीपमूलक तालीम प्रदान गरी उनीहरूका लागि रोजगारी सृजना गरिनेछ । ३. बाल विवाहबाट प्रभावित एवं बाल विवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरूको संरक्षण, सीपमूलक तालीम र व्यवसाय संचालन सहयोगका लागि छुट्टै अक्षय कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।</p>
<p>१३. गैर सरकारी संस्था र सरोकारवालाको सहकार्य, साभेदारीता र क्षमता विकास गर्ने</p>	<p>१. पालिकाको वार्षिक कार्यक्रम संचालनका लागि दातृ निकाय, स्थानीय गैर सरकारी संस्था र सरोकारवालाहरूको सहकार्य र साभेदारीका लागि एकद्वार प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ । २. बाल विवाह सम्बन्धि संचालित कार्यक्रमको आवधिक र वार्षिक समिक्षा आयोजना गरी कार्यक्रमलाई थप पृष्ठपोषण गरी प्रभावकारी बनाइनेछ ।</p>
<p>१४. बाल विवाह अन्त्य गर्ने अभियानलाई प्रभावकारी बनाउन अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने ।</p>	<p>१. संचालित कार्यक्रमको आवधिक र वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी सरोकारवालाहरूबीच प्रस्तुत गरी सार्वजनिक गरिनेछ । २. बाल विवाहका घटना, बाल विवाह विरुद्ध संचालित कार्यक्रमको अनुगमनका लागि पालिकामा गठित अनुगमन संयन्त्रलाई जिम्मेवार बनाइनेछ । ३. बाल विवाहका घटना, बाल विवाह विरुद्ध समुदायमा संचालित कार्यक्रमहरूको वडास्तरमा समिक्षा, अनुगमन</p>

१३. रणनीतिका अपेक्षित उपलब्धिहरू

बाल विवाह अन्त्यका लागि रणनीति का अपेक्षित उपलब्धिहरू देहाए बमोजिम हुनेछन् ।

- बाल विवाह सम्बन्धि खण्डीकृत तथ्यांक संकलन भई दस्तावेज तयार भएको हुनेछ ।
- गाउँपालिका, वडा कार्यालय, अन्य विषयगत कार्यालय बीच सहकार्य, समन्वय भई लक्षित वर्गका लागि कार्यक्रम लागु भएको हुनेछ ।
- अभियान मुलक कार्यक्रम सञ्चालन भएका हुनेछन् ।
- बाल विवाह सम्बन्धि घटनाको उजुरी गर्ने क्षमताको विवकास भएको हुनेछ ।
- बाल विवाह विरुद्ध सहकार्य, समन्वय एवं प्रभाव बढेको हुनेछ ।
- नीति एवं कानुन निर्माण भएको हुनेछ ।
- अनुगमन मूल्यांकन प्रणाली संस्थागत भएको हुनेछ ।

१४. अनुगमन र मूल्यांकन

बाल विवाह अन्त्यका लागि गाउँपालिकाले रणनीतिको अनुगमन र मूल्यांकनका लागि देहाए बमोजिमको व्यवस्था गर्ने छ ।

- गाउँपालिकाले स्वीकृत रणनीति अनुसार सञ्चालन गरीने क्रियाकलापहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्नेछ ।
- नतिजामा आधारीत मूल्यांकन प्रणाली अनुसार ढाचा तयार गरी आवश्यक जन शक्तिको व्यवस्था गरी अनुगमन गर्ने ।
- बाल विवाह तथा लैंगिक हिंसा सम्बन्धि खण्डीकृत तथ्यांक संकलन गरी प्रभावकारी लैंगिक उत्तरदायि अनुगमन तथा मूल्यांकन सयन्त्रको स्थापना गर्ने ।
- अनुगमन मूल्यांकनका लागि चेक लिष्ट तयार गरी सोहि अनुसार प्रतिवेदन तयार गरी पेश गर्ने ।
- अनुगमन तथा मूल्यांकनका लागि वडा कार्यालयको समन्वय एवं जवाफदेहिता रहनेगरी निर्देशिका तयार गर्ने र साभेदार निकायलाई सूसुचीत गर्ने ।
- रणनीति कार्यान्वयनको मूल्यांकनका लागि विज्ञ बाट मध्यावधि एवं अन्तिम मूल्यांकन गर्ने र प्राप्त सुभावाका आधारमा आवश्यक सुधार गर्ने ।
- वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्ने एवं प्रकाशित गर्ने ।

१५. संस्थागत संरचना

जिल्ला स्तर

जिल्ला समन्वय समिति र जिल्ला बाल अधिकार समितिको समग्र निर्देशन र सुपरिवेक्षण समिति सामाजिक विकास कार्यालयको संयोजकत्वमा रणनीति कार्यान्वयन स्थितिबारे अनुगमन तथा प्रतिवेदन जिल्लाका सरोकारवाला निकाय तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको सम्पर्क र क्षमता विकास

पालिका स्तर

स्थानीय बाल अधिकार समितिको समग्र निर्देशन र सुपरिवेक्षण

उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्यदल

सामाजिक विकास शाखाका प्रमुखको संयोजकत्वमा रणनीति कार्यान्वयन कार्यदल

वडा स्तर

वडा अध्यक्षको अध्यक्षतामा वडा स्तरीय बाल विवाह अन्त्य तथा लैंगिक हिंसा निवारण समिति

महिला वडा सदस्यको संयोजकत्वमा वडा स्तरीय अनुगमन तथा परामर्श कार्यदल

समुदाय स्तर

किशोरकिशोरी सञ्जाल र समूह

महिला निगरानी समूह

आमा समूह
बाल क्लब र सञ्जाल
दौतरी शिक्षक
युवा सञ्जाल
धार्मिक र सामाजिक अगुवा
अभिभावक समूह
विद्यालय परिवार, व्यवस्थापन समिति
स्वास्थ्य संस्था र महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका
सामुदायिक मनोविमर्श कार्यकर्ता

१६. रणनीति कार्यान्वयनका लागि सरोकारवालाहरुको भूमिका

निकाय	भूमिका
वडा कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> ✓ समुदायमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने । ✓ कार्यक्रम संचालनमा सहयोग गर्ने । ✓ स्थानीयस्तरमा कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
प्रहरी कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> ✓ समुदायमा संचालित कार्यक्रममा सहभागीता जनाउने । ✓ बाल विवाह विरुद्धको कानूनका पालना गर्न लगाउने । ✓ बाल विवाह विरुद्ध परेका उजुरी माथि कानून बमोजिम कारवाही गर्ने ।
सामाजिक विकास कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> ✓ बाल विवाह सम्बन्धि कृयाकलापहरु पालिकाको सहकार्यमा संचालन गर्ने । ✓ पालिकालाई आवश्यकता अनुसार नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा सहयोग प्रदान गर्ने । ✓ पालिकामा बाल विवाह अन्त्यका लागि कोष स्थापना एवं कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने ।
शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई	<ul style="list-style-type: none"> ✓ किशोरकिशोरी मैत्री सूचना केन्द्र स्थापना र सुदृढ गर्न सहयोग गर्ने । ✓ किशोरकिशोरी मैत्री सूचना केन्द्रको अनुगमन गर्ने । ✓ पालिकामा रहेको शिक्षा शाखालाई बाल विवाह विरुद्ध कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयनका लागि सहजीकरण र निर्देशन गर्ने ।
सुरक्षित आवास गृह	<ul style="list-style-type: none"> ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुलाई संरक्षण प्रदान गर्ने । ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुलाई मनोसामाजिक विमर्श प्रदान गर्ने ।
एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र	<ul style="list-style-type: none"> ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुलाई संरक्षण प्रदान गर्ने । ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुलाई मनोसामाजिक विमर्श प्रदान गर्ने । ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुको स्वास्थ्य उपचारका लागि अस्पतालमा प्रेषण र सहजीकरण गर्ने ।
अस्पताल	<ul style="list-style-type: none"> ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुलाई स्वास्थ्य उपचार प्रदान गर्ने । ✓ जटिल स्वास्थ्य समस्या भएका प्रभावित किशोरीहरुलाई विशिष्टीकृत सेवाको लागि प्रेषण गर्ने ।
स्वास्थ्य चौकी	<ul style="list-style-type: none"> ✓ बाल विवाहबाट प्रभावित किशोरीहरुलाई प्राथमिक स्वास्थ्य उपचार प्रदान गर्ने । ✓ प्रभावित किशोरीहरुलाई थप स्वास्थ्य उपचारका लागि अस्पतालमा प्रेषण

	गर्ने ।
प्रदेश सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ✓ “सानै छु बढ्न देउ, बाल विवाह हैन पढ्न देउ” नीति पालिकामा लागु गर्न कार्यक्रम उपलब्ध गराउने । ✓ संचालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन गर्ने ।
संघीय सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ✓ बाल विवाह विरुद्ध कार्यक्रम संचालन गर्न पालिकालाई कार्यक्रम उपलब्ध गराउने । ✓ संचालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन गर्ने ।
विकास साभेदार	<ul style="list-style-type: none"> ✓ कार्यक्रम संचालनमा आवश्यक सहयोग र सहकार्य गर्ने । ✓ पालिकाको नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने । ✓ संचालित कार्यक्रमको प्रतिवेदन पालिकामा पेश गर्ने । ✓ संचालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन गर्ने ।

१७. समन्वय र सहकार्य

बालविवाह अन्त्यका लागि गाउँपालिकाले संघीय सरकार, सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकार, अन्य नगरपालिका र गाउँपालिका, वडा कार्यालय, विकास साभेदार, सुरक्षा निकायहरु, अस्पताल, विद्यालय, स्थानिय स्वास्थ्य चौकी, स्थानिय गैर सरकारी संस्था, निजिक्षेत्र, समुदाय संग अर्थ पूर्ण रुपमा आवश्यकता अनुसार समन्वय र सहकार्य गरी यस रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वय गर्न गाउँपालिकाले आफ्नो पूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्नेछ ।

सिगास गाउपालिका बालविवाह अन्त्यका लागि रणनीति, २०७९, निर्माण कार्यदल को नामावली :

१. धाना धामी	संयोजक,	उपाध्यक्ष, सिगास गाउपालिका, बैतडी ।
२. रमेश प्रसाद भट्ट	सदस्य	संयोजक, सामाजिक विकास समिति सिगास, बैतडी ।
३. कृष्णदत्त भट्ट	सदस्य	फिल्ड संयोजक, पिसवीन

आज्ञाले
कवीन्द्र प्रसाद ओझा
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत